

**В. М. Мельник, І. О. Новожилова, А. М. Приходько, О. Р. Сметаніна
ДИНАМІКА ЗАХВОРЮВАНOSTІ ТА СМЕРТНОСТІ ВІД ТУБЕРКУЛЬОЗУ
ДО І ПІД ЧАС ЕПІДЕМІЇ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ***Інститут фтизіатрії і пульмонології ім. Ф. Г. Яновського АМН України*

Глибока соціально-економічна перебудова в Україні супроводжується погіршенням епідеміологічної ситуації з туберкульозу. З початку 90-х років минулого століття спостерігається неухильне зростання захворюваності на туберкульоз. Така тенденція відмічається у багатьох країнах світу, включаючи Україну, де після значних успіхів у боротьбі з туберкульозом виникла його епідемія.

З метою визначення загальних тенденцій та регіональних особливостей у динаміці найважливіших епідеміологічних показників (захворюваність всіма формами туберкульозу, туберкульозу органів дихання, бактеріального туберкульозу та смертність від усіх форм туберкульозу), вони були піддані ретельному аналізу за період 1978–2004 рр. Вивчено статистичні звіти з 27 регіонів України (форми №: 33-здоров, 8, С-8). Всі дані статистично опрацьовувалися. Середньообласні показники порівнювалися у динаміці та з середньоукраїнським. При вірогідно більшому середньообласному показнику, порівняно з середньоукраїнським, він вважався негативним і вказував на погіршення ознаки, що вивчалася.

Захворюваність всіма формами активного туберкульозу. У 2004 році цей показник порівняно з 1978 роком зріс на 68,54 % (з 48,0 до 80,9 на 100 тисяч населення або в 1,69 раза). З наведеного рисунку видно, що у 1978–1991 рр. він майже щорічно знижувався, а у 1992–2004 рр. — щорічно зростав. Найнижчим даний показник був у 1991 році — 31,0 на 100 тис. населення. Тому, в подальшому цей та інші епідеміологічні показники 2004 року співставляємо не лише з 1995 р. (офіційне проголошення епідемії туберкульозу в Україні), але й з 1991, коли їх рівень був найнижчим.

Захворюваність всіма формами активного туберкульозу у 2004 році порівняно з 1995 р. зросла на 94,47 % (з 41,6 до 80,9 на 100 тис. населення або в 1,94 раза), а порівняно з 1991 р. — на 185,17 % (з 32,0 до 80,9 на 100 тис. населення або у 2,85 раза).

Захворюваність всіма формами активного туберкульозу міських та сільських жителів з 1978 р. до 2004 р. зазнала суттєвих змін. У 1978 — 1991 рр. показник поступово знижувався — з 34 до 29 на 100 тис. населення або на 14,71 % у міських жителів та з 51 до 39 на 100 тис. населення або на 23,53 % у сільських жителів. Протягом зазначеного періоду даний показник у сільських жителів був більшим, аніж у міських. У 1992–2004 рр. цей показник зріс як у міських, так й у сільських жителів (з 32,0 до 82,7 та з 41,0 до 77,4 на 100 тис. населення). Значне його зростання спостерігалось під час епідемії (1995–2004 рр.): у міських жителів — на 101,22 % (абсолютний приріст 41,6), у сільських жителів — на 81,26 % (абсолютний приріст 34,7). У цілому з 1991 по 2004 р. він зріс у міських жителів — з 29,0 до 82,7 на 100 тис. населення або на 185,17 % (абсолютний приріст 53,7) та у сільських жителів — з 39,0 до 77,4 на 100 тис. населення або на 98,46 % (абсолютний приріст 38,4). Якщо за весь період з 1978 по

1995 роки показник захворюваності всіма формами активного туберкульозу у сільських жителів перевищував аналогічний показник у міських жителів, то з 1996 по 2004 р. цей показник, навпаки, був вищим у міських жителів. Причому, у 1996 році різниця була незначною (у міських жителів — 46,0 та у сільських жителів — 45,3 на 100 тис. населення), а у 2004 році вона стала суттєвою (82,7 та 77,4 на 100 тис. населення).

У 2004 році захворюваність всіма формами активного туберкульозу перевищувала середньоукраїнський показник у 11 адміністративних територіях. Найбільшою вона була в Херсонській — 166,2 проти 42,0 у 1991 р.; Миколаївській — 114,9 проти 38,0; Луганській — 112,4 проти 33,0; Донецькій — 96,1 проти 27,0; Житомирській — 95,6 проти 42,0; Кіровоградській — 95,6 проти 36,0; Харківській — 94,0 проти 30,0; Одеській — 93,7 проти 43,0; Запорізькій — 88,7 проти 33,0; Дніпропетровській — 84,3 проти 28,0 областях, АР Крим — 82,0 проти 27,0 на 100 тис. населення. Отже, з 1991 до 2004 року включно цей показник в цілому в Україні та в більшості областей невпинно зростав. За темпами зростання показника Херсонська (зріс на 295,71 % або 3,96 раза; абсолютний приріст — 76,9), Миколаївська (зріс на 202,37 % або в 3,96 раза; абсолютний приріст — 76,9) та Луганська (зріс на 240,61 % або в 3,41 раза; абсолютний приріст — 79,4) області значно випереджали інші адміністративні території.

У 2004 році значно перевищували середньоукраїнський показник (80,9 на 100 тис. населення): Херсонська — у 2,05 раза (166,2 на 100 тис. населення), Миколаївська — у 1,42 раза (114,9 на 100 тис. населення) та Луганська — у 1,39 раза (112,4 на 100 тис. населення) області. У 2004 р. порівняно з 2003 р. у таких областях, як Вінницька, Донецька, Запорізька, Харківська, захворюваність всіма формами активного туберкульозу знизилася, однак це зниження було незначним (65,2 проти 69,7; 96,1 проти 97,8; 88,7 проти 91,8; 94,0 проти 94,7 на 100 тис. населення відповідно).

Захворюваність на туберкульоз органів дихання у 1978–1991 рр. поступово знижувалася, а з 1992 року — щорічно зростала (дивись рисунок). Зростання показника у 1995–2004 рр. становило 99,22 % (з 38,7 до 77,1 на 100 тис. населення; абсолютний приріст — 38,4), а в цілому за 1991–2004 рр. — 165,86 % (з 29,0 до 77,1 на 100 тис. населення; абсолютний приріст — 48,1).

У 2004 році цей показник перевищував середньоукраїнський у АР Крим, Дніпропетровській, Донецькій, Житомирській, Запорізькій, Івано-Франківській, Кіровоградській, Луганській, Миколаївській, Одеській, Харківській та Херсонській областях в 1,1 — 2,1 раза. Особливо високим він був у Херсонській — 160,4, Миколаївській — 110,4 та Луганській — 105,8 на 100 тис. населення областях. За останні 14 років найбільше зростання показника відмічалось у Херсонській (в 4,22 раза), Миколаївській (в 3,15 раза), Луганській (в 3,65 раза), Харківській (в 3,25 раза), Донецькій (в 3,82 раза) та Кіровоградській (в 2,89 раза) областях. Навіть у тих адміністративних територіях, в яких захворюваність на туберкульоз органів дихання у

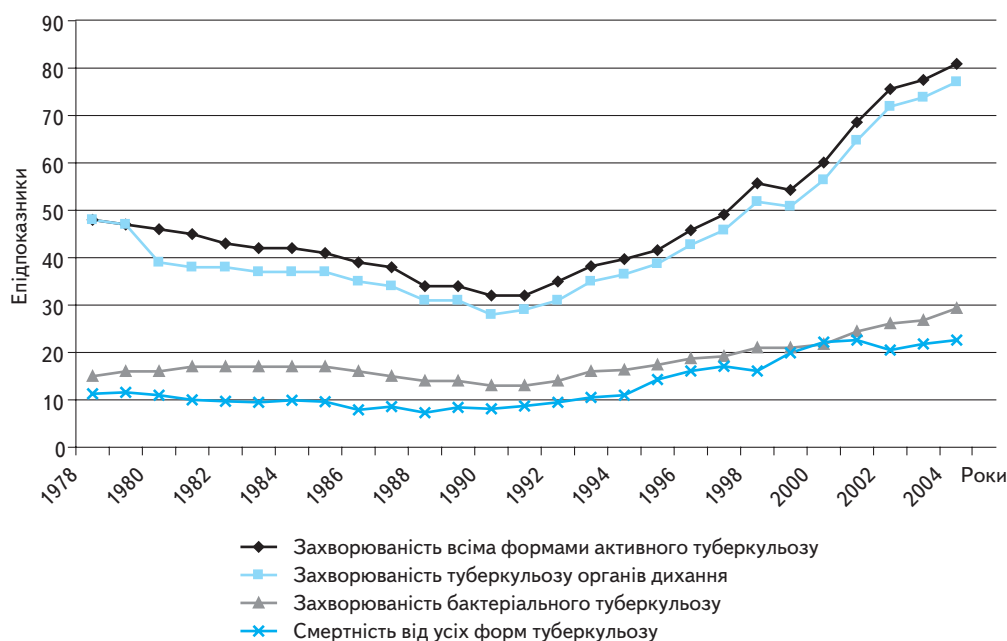

Рис. Захворюваність та смертність від туберкульозу в Україні за 1978–2004 рр. (на 100 тис. нас.)

2004 році була найнижчою, її зростання порівняно з 1991 р. було суттєвим, а саме: у м. Києві — в 2,48 раза, у Полтавській — 2,02 раза, у Сумській — 1,8 раза, у Хмельницькій — 1,78 раза, у Чернівецькій — 2,14 рази та у Закарпатській — 1,58 рази областях.

Захворюваність на бактеріальний туберкульоз є найвагомішим епідеміологічним чинником, що впливає на розповсюдження захворювання та може служити індикатором щодо прогнозу епідситуації. Як видно з рисунку, цей показник у 1978–1987 рр. коливався у межах 15,0–17,0 на 100 тис. населення, а у 1987–1991 рр. він навіть знизився. Найменшим показник був у 1991 р. — 13,0 на 100 тис. населення, а починаючи з 1992 до 2004 р. він невинно зростав (на 125,38 % або з 13,0 до 29,3 на 100 тис. населення; абсолютний приріст — 16,3). Тільки за період епідемії (1995–2004 рр.) даний показник зріс з 17,4 до 29,3 на 100 тис. населення або в 1,68 раза. В 1991 р. цей показник перевищував середньоукраїнський в 1,1 — 1,6 раза у 13, а у 2004 р. — у 10 адміністративних територіях (Херсонській — 47,1; Кіровоградській — 42,3; Миколаївській — 42,1; Запорізькій — 39,0; Луганській — 38,5; Чернігівській — 38,0; Харківській — 35,3; Житомирській — 35,1 областях, АР Крим — 33,6 та м. Севастополі — 29,5 на 100 тис. населення). Найбільшим його приріст у 1991–2004 рр. був у Херсонській (на 214,0 %; абсолютний приріст 32,1), Луганській (на 220,83 %; абсолютний приріст 26,5) областях та АР Крим (на 205,45 %; абсолютний приріст 22,6).

Смертність від усіх форм туберкульозу. Цей показник є найбільш достовірним для оцінки рівня напруженості епідемічної ситуації. У 1978–2004 рр. він знизився у 1,3 раза або з 11,3 до 8,7 на 100 тис. населення (темпа спадання — 76,99 %; абсолютний спад — 2,6) (дивись рисунок). Починаючи з 1990 року відмічено майже щорічне зростання показника. З 1991 до 2004 р. смертність від усіх форм туберкульозу в Україні зросла у 2,6 раза або з 8,7 до 22,6 на 100 тис. населення (абсолютний приріст — 13,9). Тільки за період епідемії (1995–2004 рр.) показник збільшився в 1,6 раза або з 14,3 до 22,6 на 100 тис. населення. Динаміка смертності протягом останніх 15 років

мала тенденцію до постійного зростання, причому абсолютний приріст показника коливався в межах 0,5–3,8. Винятком були 1998 та 2002 роки, коли показник в порівнянні з попереднім роком (1999 та 2001) знизився з 16,1 до 17,1 (на 6,21 %) та з 22,6 до 20,5 (на 9,29 %) на 100 тис. населення відповідно. Найбільший приріст показника спостерігався у 1995 (14,3 проти 11,0 на 100 тис. населення у 1994 р. на 30,0 % та 1999 р.: (на 30,0 %) та 19,9 проти 16,1 на 100 тис. населення у 1998 р. на 23,6 % роках. У 1985–1994 рр. характер змін показника смертності в адміністративних територіях не мав якоїсь визначеної тенденції, тобто його зниження змінювалось збільшенням та навпаки, однак, вже наприкінці цього періоду у більшості областей намітилась чітка тенденція зростання показника. У 1995–2004 рр. він значно зріс у всіх адміністративних територіях. У 1995 р. смертність від усіх форм туберкульозу перевищувала середньоукраїнський показник (14,3 на 100 тис. населення) у 6 областях: Дніпропетровській — 14,4; Донецькій — 25,0; Луганській — 20,7; Миколаївській — 14,8; Одеській — 18,3; та Херсонській — 20,1 на 100 тис. населення. У 2004 році цей показник виявився більшим від середньоукраїнського (22,6 на 100 тис. населення) у наступних областях: Волинська — 28,3; Дніпропетровська — 28,3; Донецька — 30,0; Луганська — 28,7; Одеська — 33,5 Херсонська — 46,9 на 100 тис. населення. Найбільший приріст зареєстровано у Херсонській (на 133,33 %), Волинській (на 117,69 %), Дніпропетровській (на 108,33 %) та Кіровоградській (на 96,97 %) областях. У 1991–2004 рр. найшвидшими темпами показник зростав у Херсонській, Дніпропетровській, Луганській та Кіровоградській областях (у 4,69–2,99 раза). Навіть у тих територіях, де смертність від усіх форм туберкульозу була найнижчою, а саме: у Хмельницькій, Тернопільській, Черкаській областях та м. Києві, вона за цей період зросла у 1,88–1,31 раза. За останні 3 роки в окремих областях відмічалось деяке зниження смертності, а саме у 2003 р. порівняно з 2002 р. у Закарпатській, Рівненській, Івано-Франківській та Львівській (20,5 проти 26,9; 15,1 проти 16,6; 14,6 проти 14,9 та 17,4 проти 18,0 на 100 тис. населення) областях, однак у

2004 р. вона зросла (22,6; 15,8; 15,5 та 19,7 на 100 тис. населення) відповідно. У Миколаївській області у 2003 році у порівнянні з 2002 р. смертність зросла з 16,6 до 23,5 на 100 тис. населення, а у 2004 р. зменшилася — 18,2 на 100 тис. населення. Лише у Тернопільській області, м. Києві та Севастополі у 2004 р. показник у порівнянні з 2003 р. значно знизився (11,9 проти 15,2; 8,5 проти 9,9; 13,8 проти 17,3 на 100 тис. населення) та був нижчим, аніж у 2002 році (12,6; 9,3 та 15,4 на 100 тис. населення відповідно), а також значно нижчим від середньоукраїнського (у 2004 році — 22,6 на 100 тис. населення).

Смертність міських жителів у 1991–2004 рр. зросла у 2,8 раза або з 8,5 до 23,7 на 100 тис. населення. Її ріст відмічався в усіх адміністративних територіях. Найбільшим він був у Херсонській області (у 4,34 раза). У 2004 р. у АР Крим, Волинській, Дніпропетровській, Донецькій, Закарпатській, Запорізькій, Кіровоградській, Луганській, Одеській та Херсонській областях цей показник перевищував середньоукраїнський (25,9; 27,1; 32,7; 33,8; 29,6; 24,0; 24,6; 29,7; 35,8 та 49,9 проти 23,7 на 100 тис. населення). У цілому середньоукраїнський показник смертності міських жителів у 2003–2004 рр. зріс з 22,9 до 23,7 на 100 тис. населення.

У 1991–2004 рр. смертність від туберкульозу сільських жителів зросла у 1,85 раза або з 10,9 до 20,2 на 100 тис. населення. Збільшення її відмічено в усіх адміністративних територіях. Найбільший приріст був у Херсонській області (у 5 разів або з 8,5 до 42,5 на 100 тис. населення). У 2004 році цей показник перевищував середньоукраїнський у Волинській, Донецькій, Запорізькій, Київській, Кіровоградській, Луганській, Одеській, Полтавській, Харківській, Херсонській та Чернігівській областях (20,6; 26,0; 30,2; 25,0; 28,1; 22,8; 29,2; 22,7; 21,3; 42,5 та 28,3 проти 20,2 на 100 тис. населення). У 2004 році смертність знизилась у порівнянні з 2003 роком у 7 адміністративних територіях (АР Крим, Дніпропетровська, Львівська, Миколаївська, Тернопільська, Херсонська області), проте лише у двох з них це було суттєвим (у Херсонській — з 42,5 до 47,9 та у Миколаївській — з 25,6 до 17,8 на 100 тис. населення). У 5 адміністративних територіях (Житомирська, Харківська, Сумська, Хмельницька області та м. Севастополь) показник смертності залишився попереднім, а у решта 15-ти — зріс. У цілому середньоукраїнський показник у 2003–2004 рр. зріс з 19,5 до 20,2 на 100 тис. населення. У 1991 р. смертність від туберкульозу сільського населення була на 2,4 % вищою, а у 2004 році — на 3,5 % нижчою, ніж міського.

Висновок. Вищевикладені загальні тенденції динаміки найважливіших показників епідемічного стану щодо туберкульозу, визначення яких базується на результатах 27-річного спостереження, є свідченням епідемічного неблагополуччя та очікування несприятливого прогнозу у подальшому розвитку епідемії. Одержані дані вказують на значну різницю у розповсюдженості туберкульозу серед міських й сільських мешканців та в різних регіонах України. Враховуючи щорічну негативну динаміку показників захворюваності та смертності від туберкульозу, яка спостерігається протягом майже 15 років, у розвитку епідемії туберкульозу найближчим часом не слід очікувати суттєвих позитивних зрушень щодо покращання ситуації. Це диктує необхідність негайного впровадження комплексу протитуберкульозних заходів, довготривалих, перспективних програм з обов'язковим урахуванням територіальних особливостей, які обумовлюють чималу різницю у регіональних епідпоказниках.

ДИНАМІКА ЗАХВОРЮВАНOSTІ ТА СМЕРТНОСТІ ВІД ТУБЕРКУЛЬОЗУ ДО І ПІД ЧАС ЕПІДЕМІЇ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

*В. М. Мельник, І. О. Новожилова,
А. М. Приходько, О. Р. Сметаніна*

Резюме

Представлено аналіз захворюваності та смертності від туберкульозу в Україні за період 1978–2004 рр. Визначені загальні тенденції та регіональні особливості у динаміці найважливіших епідпоказників. Зроблено висновок, що при впровадженні комплексу протитуберкульозних заходів та програм боротьби з туберкульозом слід враховувати регіональні особливості розвитку епідемії туберкульозу.

DYNAMICS OF TUBERCULOSIS MORBIDITY AND MORTALITY BEFORE AND DURING THE EPIDEMIC, REGIONAL PECULIARITIES

*V. M. Melnyk, I. A. Novozhilova,
A. N. Prychodko, O. R. Smetanina*

Summary

The analysis of tuberculosis morbidity and mortality in Ukraine for the period of 1978–2004 has been presented. The general tendencies and regional peculiarities of major epidemiological parameters have been determined. A conclusion has been made, that while introducing a complex antituberculosis measures and programs, the regional peculiarities of tuberculosis epidemic should be considered.